

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора Голубович
Інни Володимирівни на дисертацію
Нівні Ганни Олександрівни «Ритуал як форма соціальної комунікації»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі
спеціальності
09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Дисертація Г. О. Нівні, яка подана на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук до спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», присвячена значущій та актуальній для вітчизняної та світової філософії темі соціальної комунікації та такій її символічній формі як ритуал. В принциповому відношенні в будь-якій науковій царині завжди йдеться про два варіанта актуальності. В першому випадку дослідник має справу з недослідженою, абсолютно новою, піонерською темою, література та джерела з якої майже відсутні. У такому варіанті актуальність є сама собою зрозумілою і немає необхідності її спеціально обгрунтовувати. Однак потрібна певна дослідницька сміливість, щоб звернутися з новими сучасними запитаннями до проблематики, яка здавалось би знаходиться в центрі уваги багатьох вчених, є так би мовити інтелектуально «модною». Другий варіант актуальності в якомусь сенсі є більш відповідальним і ризикованим. Саме він реалізується в змістовному та глибокому дисертаційному дослідженні Ганни Олександрівни Нівні. Дисертантка справедливо зазначає, що проблема ритуалу широко досліджується у міждисциплінарному полі соціогуманітарного знання. Однак залишаються маловивченими філософські аспекти ритуалу як символічної форми соціальної комунікації (с. 17 тексту дисертації). Крім того, сутнісне і відповідальне завдання соціальної філософії полягає в створенні вкрай потрібного теоретичного синтезу щодо осмислення феномену ритуалу, який окремі гуманітарні науки (етнографія, антропологія, релігієзнавство, історія, соціологія тощо) реконструюють та описують лише частково. Саме соціальна філософія здатна забезпечити побудову цілісного та комплексного концептуально насиченого «дискурсу ритуалу» і, таким чином, позиціонувати міждисциплінарну методологічну програму та мову описання для

низьки наук. З іншого боку, соціальна-філософська думка виділяє та визначає власну “*differentia specifica*” в загальнонауковому дискурсі ритуалу. Аналіз ритуалу як складної та багаторівневої форми соціальної комунікації, безумовно, є науковим завданням соціальної філософії. Тому слід позитивно оцінити вибір проблематики даного дисертаційного дослідження та його спрямованість.

Підкреслимо, що дисертаційне дослідження Г. О. Нівні «Ритуал як форма соціальної комунікації» є частиною наукової тематики кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (№011U010462). В цьому відношенні звертають на себе увагу добре артикульовані методологічні засади та поняттєва мова даної роботи.

Авторка досить чітко формулює мету дослідження, виходячи з актуальності та значущості теми. Метою роботи є виявлення специфіки ритуалу як символічної форми соціальної комунікації (с. 17 тексту дисертації). Виходячи з мети визначаються об’єкт та предмет дослідження. Об’єктом дослідження стала соціальна комунікація як духовно-практичний засіб осягнення дійсності людиною, предметом дослідження – ритуал як символічна форма соціальної комунікації. Усі ці найважливіші суттєві положення сформульовані коректно і обґрунтовано. Оглядаючи текст можна сказати, що очікувана мета в цілому досягнута. Представлена кандидатська дисертація є глибокою за змістом і багаторівневою в структурному відношенні. Авторка, доводячи основні положення роботи, інтегруючи матеріал різних сфер філософського та соціогуманітарного знання, продемонструвала глибоке знання проблеми, високу філософську культуру мислення, здатність акцентувати увагу на найбільш складних та недостатньо досліджених соціально-філософських аспектах полідисциплінарної проблематики, що відповідає рівню знань та компетенцій кандидата філософських наук з обраної спеціальності. Науково-теоретичним результатом дисертаційного дослідження стали положення, які у концентрованому вигляді знайшли адекватне відображення у позиціях наукової

новизни. Дійсно, в роботі «вперше в соціально-філософському ракурсі осмислено та представлено специфіку сучасного ритуалу як символічної форми соціальної комунікації та його значення для сучасного українського суспільства, яке полягає в активному застосуванні ритуальних практик в процесах, пов'язаних з соціальною мобільністю, інтеграцією та диференціацією соціальних груп, забезпеченні ритуалом комунікації між поколіннями за допомогою трансляції важливих соціокультурних смислів, маркуванні ритуалом соціального часу та організації соціального ритму, зв'язку ритуально-міфологічних моделей з політичною ідеологією» (с. 18-19 тексту дисертації). Усі вказані суттєві позиції наукової новизни відображені у структурі та архітектоніці, композиції та логічній послідовності тексту дисертаційного дослідження

Основні теоретико-методологічні позиції роботи в концентрованому вигляді містяться в авторському визначенні ритуалу як специфічної форми соціальної комунікації, яка реалізується через комплекс символічних дій, що здійснюються колективом або індивідом для перетворення онтологічних і соціальних аспектів дійсності за умовою комунікації з об'єктивованим в міфологічному сенсі сакральним, з використанням традиційних або трансформованих відповідно до суспільних тенденцій практик (с. 51 тексту дисертації). Представлене визначення, на наш погляд, відповідає специфіці соціально-філософського осмислення феномену, що розглядається. Воно не задає жорсткі та неминуче звужені дисциплінарні рамки, проте створює певну «маршрутну карту», на якій нанесені ключові проблемно-тематичні вузли і прокреслені суттєві зв'язки між ними: символічна дія – соціальні практики, колективний – індивідуальний рівні ритуальної комунікації, традиційний (інваріантний) – трансформаційний (динамічний) аспекти ритуальності в соціокультурному бутті, онтологічні світоглядні побудови - об'єктивоване в міфологічному сенсі сакральне як певні анклавні виходи до трансцендентного і здійснення «досвіду переходу» тощо. В сучасній науковій ситуації відбувається «нове відкриття ритуалу» за слушним висловом відомого представника перформативного підходу до культури Кристофа Вульфа. Засновник

Міждисциплінарного центру історичної антропології та колегії «Інсценування тіла в культурі» зазначає, що значущість ритуалів в багатьох соціальних сферах призводить до неможливості єдиної для усіх теорії ритуалу, позиції з цього приводу в окремих науках радикально відрізняються. Тому вкрай потрібна свідома угода про те, що не має сенсу зводити розмаїття перспектив до спеціальних вузьких теорій ритуалу і дослідницьких підходів. Замість цього слід окреслити всю багатомірність аспектів і продемонструвати комплексність поля дослідження (див.: Вульф К. Антропология. История, культура, философия/ Пер. с нем Г. Хайдаровой. СПб: Изд-во СПбГУ, 2008. – С.163-164). В цьому відповідальному контексті основні інтенції, теоретичні результати та практичні рекомендації дисертаційної роботи Ганни Олександрівни виявляються високопрофесійною, кваліфікованою відповіддю на запит про «міждисциплінарну угоду» щодо цілісного філософського підходу до ритуалу, ритуалу в його соціокомунікативній інтерпретації.

Таким чином можна високо оцінити теоретичний рівень даного дисертаційного дослідження, його евристичну цінність та практичну значущість.

Зазначивши, що дисертаційне дослідження в цілому досягло своєї мети, перейдемо до аналізу власне тексту дисертації. Вище ми сконцентрували увагу на принципово важливих та найбільш теоретично значущих її елементах – методологічних засадах, науковій новизні та загалом евристичному потенціалі роботи. Цьому буде підпорядковане подальше звернення до змісту конкретних розділів та підрозділів і оцінка того, наскільки вони відповідають авторським висновкам та чи вирішують на належному рівні поставлені завдання.

Дисертаційне дослідження має чітку структуру, в кінці кожного розділу та підрозділів робляться самостійні висновки. Між усіма розділами і підрозділами простежується логічний взаємозв'язок і послідовність викладу результатів дослідження. Дисертація складається з чотирьох розділів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» окреслюється широкий контекст вивчення ритуалу в полідисциплінарному

науковому дискурсі. Ретельно реконструюється сутність та специфіка бачення цього феномену в антропології, етнографії, психології, релігієзнавстві, соціології тощо. Крім окремих дисциплінарних царин Ганна Олександрівна розглядає базові підходи до ритуалу, які стирають межі окремих наук: функціоналістський, еволюціоністський, структуралістський, символістський, прагматичний, семіотичний, комунікативний тощо. Представлені базові філософські засади дослідження соціальної комунікації. Дисертантка наголошує на тому, що комунікація в ритуалі («ритуальна комунікація») відбувається у двох напрямках: комунікація з трансцендентним, сакральним і соціальна комунікація. Необхідним елементом визначення теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження є окреслення поняттєво-термінологічного поля, у якому працює автор. Цей аспект, про який часто-густо забувають дисертанти, присутній в роботі Г. О. Нівні. Вона у окремому підрозділі аналізує співвідношення понять ритуальної практики: ритуал, звичай, церемонія, традиція. Крім того, протягом всього розгортання тексту створюється необхідний загальний поняттєво-термінологічний каркас, завдяки якому у розмаїтті тем утримується концептуальна цілісність: індивідуальний-колективний ритуал, ритуальна дія, ритуальна система-ритуальна структура, ритуальна реальність, ритуальний текст, форми ритуалізації, ритуальне маркування тощо. На мій погляд, структура першого розділу містить усі необхідні компоненти для подальшого успішного виконання дисертаційних завдань у наступних розділах.

Другий розділ «Просторово-часова специфіка ритуалу як символічної форми соціальної комунікації» досить вдало демонструє специфіку саме авторського підходу. Спираючись на теоретичні доробки свого наукового керівника професора Ірини Георгіївни Мисик, головною темою праць якої є час у його соціокультурних та лінгвістичних формах, Ганна Олександрівна аналізує корелятивні зв'язки ритуалу і часу в сучасному соціумі, особливу увагу вона звертає на ритуальне маркування соціокультурного часу, соціальні ритми і ритмізацію через ритуал. В сенсі вказаної спадкоємності маємо надію на

формування спеціального дослідницького «соціотемпорального» напрямку в сучасній українській філософській думці. Проте дисертантка не обмежується лише часовими характеристиками і далі досліджує ритуал в контексті символізації простору, враховуючи базові інтенції сучасного «просторового повороту». В цілому експлікується просторово-часова структура ритуалу, його культурно-історичний хронотоп.

В третьому розділі «Роль соціокомунікативних механізмів ініціації в розвитку суспільства» центром дослідницької уваги постає такий вимір ритуальної системи як ініціація. Дисертантка обирає два важливих різновиду ініціації – ініціацію життєвого циклу та ініціацію в спільноту. Вона цілком обґрунтовано здійснює дескрипцію традиційних та трансформованих сучасністю ритуальних форм комунікативних актів, притаманних ініціації як універсальному механізму культури. Авторка слушно зазначає у висновках до розділу: для соціально-філософської рефлексії актуальною стає проблема відсутності в сучасному суспільстві вікової ініціації та ініціації смерті (ми би скоректували – не відсутність, але перетворені форми чи радикальні трансформації, проте це – предмет подальших дискусій в тому полі, яке висвітлює Г.О.Нівня). Таким чином, дисертантка демонструє вміння чітко виділяти найбільш дискусійні питання теми і визначати найактуальніші перспективи подальших розробок.

В четвертому розділі «Ритуальні форми соціальної комунікації в сучасному українському суспільстві» розглядаються ігрові, міфо-ритуальні, духовно-практичні аспекти репрезентації та трансформації ритуальних форм. Г. О. Нівня звертається не лише до позитивних проявів ритуальних комунікативних моделей, але й до негативних, деструктивних, руйнівних (псевдосвята, виникнення яких пов'язане, на думку автора, з культурою епохи споживання; ритуалізація хвороби, що підтримується рекламною міфологією, небезпечне зближення політичної, ідеологічної та ритуальної комунікації). В даному випадку реалізується вкрай необхідна сучасній Україні діагностична та терапевтична функція соціально-філософської прагматики.

Високо оцінюючи теоретичний та практичний внесок дисертації Ганни Олександрівни Нівні, необхідно висловити деякі зауваження:

По-перше, дисертантка намагається розглянути ритуал як систему (підрозділ 1.1.). Для цього і «для остаточного формулювання авторського визначення поняття «ритуал» (с. 51 тексту дисертації) вона звертається до евристичного потенціалу параметричної загальної теорії систем відомого в Україні і світі одеського філософа А. І. Уйомова. Застосовується тріада системних дескрипторів: концепт, структура і субстрат. Концептом системи для Г.О.Нівні постає «двоспрямована комунікація, а саме комунікація профанної і сакральної сфер та соціальна комунікація». Структурою, головним системоутворюючим відношенням авторка вважає синтаксис ритуалу, його сценарій. В якості субстрату системи, того матеріалу, на якому реалізується структура, пропонується ритуальний символ. З нашої точки зору, не є коректним та евристично плідним часткове і конспективне застосування складних системних дескрипторів поза цілісним контекстом ПЗТС (параметричної загальної теорії систем), поза процедурами двоїстого системного моделювання, тобто представлення двох типів системних моделей (з атрибутивним концептом і реляційною структурою чи з реляційним концептом і атрибутивною структурою); поза мовою тернарного опису (МТО): річ-властивість-відношення; поза запропонованою школою А.Уйомова формалізацією. Авторка ніяк не аргументує, чому саме вона таким чином представляє системні дескриптори, вона просто декларує свій вибір, на наш погляд, багато в чому недосконалий. Також незрозуміло, чому саме дисертантка в цьому фрагменті тексту «солідаризується з В. Тернером», який не має ніякого відношення до ЗПТС, проте навіть не згадує А. І. Уйомова та численних представників його школи (Л. М. Терентьєва, А. Ю. Цофнас, Л. М. Сумарокова, К. В. Райхерт та інші). Однак слід у принциповому відношенні підтримати авторську інтенцію щодо застосування у своїх творчих розробках теоретико-методологічних можливостей однієї зі славетних філософських шкіл Одеси. Рекомендуємо в майбутньому перетворити цю інтенцію з ритуального в певному сенсі жесту на справжню співтворчість.

Друге зауваження продовжує перше. Г.О.Нівня представляє широке коло дослідницьких підходів сучасних українських вчених. Проте, на жаль, дисертантка залишила поза увагою найсуттєвіші для обраної теми теоретичні праці одеських філософів, інтелектуальна біографія яких тісно пов'язана зі спеціалізованою вченою радою з філософії у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського. Йдеться про численні ґрунтовні праці д.філос.н. Олександра Кирилюка, в яких представлена його добре відома і за межами нашої країни концепція універсальї культури та категорій граничних підстав (КГП): народження-життя-смерть і безсмертя. Нагадую, що О. Кирилюк, представник світоглядно-онтологічної школи В. Шинкарука, був членом спецради ПНПУ. Крім того, слід вказати на праці одеського філософа і культуролога М. І. Найдорфа, науковим керівником якого була д.філос.н., професор ПНПУ М. С. Дмитрієва. Головною темою наукових праць згаданого дослідника є універсальні виміри культури, міфотворчість та трансформація міфо-ритуальної сфери в сучасній масовій культурі. Перевагою праць О. Кирилюка та М. Найдорфа є застосування теоретичних моделей високого рівня абстракції до сучасних українських реалій (Наприклад, проект О.Кирилюка «Універсальні виміри української культури» у програмі «Підтримка вищої освіти в Україні»). Дані концептуальні пропозиції значно збагатили б дисертаційне дослідження Ганни Олександрівни.

Третє зауваження. Дисертантка залишає без необхідних пояснень зміст онтологічних аспектів ритуалу, про які вона згадує в тексті: «ритуал виконує *онтологічну* функцію» (с.90 тексту дисертації); «свято як *онтологічний* дует гри та ритуалу містить в собі безліч цінних соціально-культурних смислів» (с. 202 тексту дисертації). Про онтологічні аспекти йдеться і в авторському визначенні ритуалу «як специфічної форми соціальної комунікації, яка реалізується через комплекс символічних дій, що здійснюються колективом або індивідом для перетворення *онтологічних* і соціальних аспектів дійсності за умовою комунікації з об'єктивованим в міфологічному сенсі сакральним...» (с. 216 тексту дисертації).

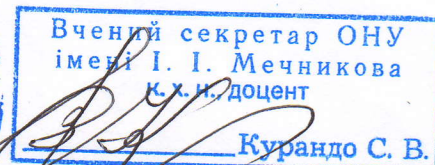
Втім, зазначені зауваження не знижують наукової значущості дослідження. Представлена до захисту кваліфікаційна робота Нівні Ганни Олександрівни на тему: «Ритуал як символічна форма соціальної комунікації» є самостійним, завершеним науковим дослідженням. Автореферат за оформленням відповідає встановленим вимогам п. 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а його зміст повністю відображає основні наукові здобутки дисертантки.

В цілому, за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною у постановці та розв'язанні проблем, тематичною спрямованістю, методологічним інструментарієм і отриманими висновками та рекомендаціями кваліфікаційна робота «Ритуал як символічна форма соціальної комунікації» та автореферат до неї відповідає вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12 січня 2017 року та п. 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та основ
загальногуманітарного знання
Одеського національного
університету імені І. І. Мечнікова
Міністерства освіти і науки
України

І. В. Голубович

*Відгук надійшов
Вч. секретар*

*21.09.2018р.
С. В. Курандо*